

Ана Човић
Институт за упоредно право
Београд

УДК 342.726 – 055.3 : 303.7; 347.62 – 055.3
Прегледни рад
Примљено: 29.9.2014.

ИСКУСТВА ЛГБТ РОДИТЕЉА И ЊИХОВЕ ДЕЦЕ - РЕЗУЛТАТИ ЛОНГИТУДИНАЛНИХ СТУДИЈА

Сажетак: Планирање породице подразумева планирање броја деце, али и временског распореда рађања или усвајања. Стварање породице и њено планирање су права загарантована Уставом. Поставља се питање, да ли су она подједнако загарантовано свима или су хомосексуалци дискриминисани законском регулативом, праксом држава и њихових органа? Анализом резултата више лонгитудиналних студија, урађених у овај области у САД, које се баве искуствима истополних парова у улози родитеља и њихове деце, добиће се бољи увид у изазове и проблеме са којима се они свакодневно суочавају. Нагласак ће бити на процени утицаја породичне средине, на живот и развој ове деце, и начинима на који они превазилазе изазове са којима се деца у традиционалним породицама не суочавају. Једно од питања је и да ли је усвојење детета од стране истополног пара у складу са његовим најбољим интересом, што је стандард који се законом изричито прописује као услов за заснивање усвојења. Прилагођавање детета истополној породици и истополне породице друштву, које честоније пријатељски настројено према различитостима, једно је од актуелнијих питања у области породичног права са биолошког, здравственог, демографског, социолошког, економског и психолошког аспекта. Ауторка закључује да је упознавање са досадашњим истраживањима, која имају одређене методолошке недостатке, од изузетног значаја, што ће, како верује, бити отклоњено неким будућим истраживањима која ће дати детаљније одговоре на питања, са каквим изазовима су се суочавале истополне породице и деца која су у њима одрасла. Избегавајући сваку врсту искључивости и острашћености, она допушта могућност да све истине нису доступне у форми проверљивих исказа.

Кључне речи: истополни парови, истополни бракови, ЛГБТ родитељство, планиране лезбејске породице, родна социјализација.

Увод

У последњој деценији постали су доступни резултати великог броја истраживања чији је циљ био да утврде, да ли се и на који начин живот и развој деце усвојене од стране истополних парова, и деце у планираним лезбејским породицама, разликовао од деце која живе у хетеросексуалним традиционалним

породицама. Сва истраживања се крећу у правцу добијања одговора на следећа питања:

- да ли ова деца показују знакове психолошке неприлагођености;
- да ли су жигосани од вршњака;
- да ли су у ризику од сексуалног злостављања од стране родитеља;
- да ли ће се и сами идентификовати као ЛГБТ када достигну зрелост.

У већини савремених истополних породица, деца су зачета за време трајања хетеросексуалних веза. Савремена истраживања се фокусирају на новијем феномену планираних ЛГБ породица, реализованих кроз донаторско осемењивање. Истополни парови обично бирају једну од неколико потенцијалних могућности за реализацију родитељства: донатор инсеминацију (ДИ, за жене), усвајање или сурогат материнство. Циљ студија је одговор на питање, како упркос супротстављању хетеросексизму различитим друштвеним системима, укључујући здравствени, правни и школски систем, ЛГБ родитељи и њихова деца функционишу.

Појам родне социјализације и релевантне теорије

Процес у коме људи усвајају правила, веровања и ставове који одговарају одређеном полу, познат је као родна социјализација (Muelenhard and Peterson, 2011). Теорије које су засноване на родној социјализацији, као што су теорија социјалног учења и когнитивна развојна теорија, деле заједничку претпоставку да се понашање, улоге, особине и ставови, прикладни за одређени пол, уче кроз посматрање и обуку (Lipra, 2002). Социјална теорија учења претпоставља да је дечама неопходан модел одраслог мушкарца, а девојчицама модел жене, како би деца схватила какво се понашање од њих очекује (Bandura and Walters, 1963). Основна претпоставка теорије јесте, да је развијање адекватног родног понашања врло важно, и да представља неопходан циљ сам по себи (Ward and Schneider, 2009). Поједини аутори сматрају да се забринутост да деца истополних родитеља могу патити од неадекватне родне социјализације, заснива на погрешној претпоставци да су ова деца у контакту само са одраслима једног пола (Clarke 2001; Goldberg 2010; Goldberg and Allen 2007). Неки аутори (Clarke 2001; Goldberg 2010; Goldberg and Allen 2007) износе нормативне тврдње, уз подршку мало или нимало емпиријских доказа, да ће дечаци без оца увек бити збуњени у погледу своје мушкости, због чега су веће шансе да и сами постану хомосексуалци или да развију психичке конфликте и проблеме у понашању (Bos Henny et. al, 2012:3-4).

Планиране лезбејске породице су оне у којима се мајке идентификују као лезбејке пре него што деца постану део породице. Пошто у овим породицама не

постоји традиционална фигура оца, оне пружају могућност да се истражи како учешће осталих мушких узора утиче на родну социјализацију деце у овим домаћинствима. Голдберг и Ален (Goldberg и Allen, 2007) су интервјуисали тридесет лезбејских парова, први пут током трудноће, а након тога када су њихова деца имала три месеца. Више од две трећине жена изразило је забринутост да одсуство мушке фигуре може утицати на дечје психолошко благостање. На питање зашто мисле да су мушки узорци важни за децу, неке жене су изјавиле да верују да би њихова деца могла имати позитивну интеракцију са мушким узорима, слично емотивној вези коју су те жене имале са својим очевима (Bos Henny, et. al, 2012: 4). Хетеронормативни социјални притисак (или жеља да се створи породична структура која одражава традиционалну хетеросексуалну породицу) је такође фактор у неким потрагама за учешће мушкарца у животима деце (Clarke and Kitzinger, 2005).

Тридесет осам адолесцената у планираним лезбејским породицама кажу да су имали важне мушке узорци. Није било значајне разлике између процента девојака и процента момака који су изјавили да су имали мушку улогу модела: 48,7 одсто девојака у односу 51,4 одсто дечака. Најчешће се помиње "пријатељ" (47,4 одсто), "рођак" (36,8 одсто), и "биолошки отац /донатор" (34,2 одсто). Остали узорци су "деда" (23,7 одсто), "учитељ" (18,5 одсто), "браћа" (13,2 одсто) и "остало" (5,2 процента). Резултат овог истраживања показује да присуство или одсуство мушких улога није утицало на десетине адолесцената, те да нема доказа у прилог претпоставци да мушка улога модела утиче на стицање родних особина. Емпиријски докази за нормативне тврдње о неопходности истополног родитеља за децу оба пола, ради њиховог бољег психичког развоја, нису пронађени. Такође, није потврђено да дечаки у планираним лезбејским породицама имају већу могућност да развију проблеме у понашању (Bos Henny et. al, 2012: 12).

У многим културама, расподела улога према полу је мања него икад раније (Bianchi and Milkie 2010; Lamb 2010). Родитељи оба пола подстичу интегритет, радозналост, љубазност, мисаоност, морал и мотивацију у својој деци. Исто тако, способност да воле, негују, уче, инспиришу и воде децу од детињства до одраслог доба деле и мајке и очеви подједнако (Bos, Van Balen, and Van den Boom, 2007; Van der Bruggen et al., 2010). Аутори Бос Хени и остали, закључују да ови подаци показују основу за оспоравање старатељства над децом или ограничавање приступа услугама вештачке оплодње, усвојења или хранитељства на основу породичног типа (Bos Henny et. al, 2012: 27).

Демографски портрет ЛГБТ родитељства у САД

Једно од спроведених истраживања за циљ је имало да прикаже демографски портрет ЛГБТ родитељства у САД. Резултати су показали да је 37% ЛГБТ одраслих имало дете у неком тренутку у животу. Око шест милиона деце и одраслих имају ЛГБТ родитеље. То значи даоко 2% Американаца има родитеље идентификоване као ЛГБТ. Међу онима који су испод 50 година старости, сами или у заједници са супружником или партнером, скоро половина жена (48%) подизала је дете млађе од 18 година, док је међу мушкарцима тај проценат нижи и износи 20%. У више од 125.000 истополних домаћинстава, живи око 220.000 деце млађе од 18 година, а више од 111.000 истополних парова подиже биолошку, усвојену или децу свог партнера, што представља око 170.000 деце (Gates, 2013: 1-5).

Истополни парови, који сматрају да су супружници, имају већу вероватноћу да се нађу у улози родитеља, у поређењу са истополним паровима који себе виде као ванбрачне партнере (31% наспрам 14%). Процењује се да 16 хиљада истополних парова подиже више од 22 хиљаде усвојене деце. Ови парови се четири пута чешће одлучују на усвајање детета у односу на хетеросексуалне парове. Такође, они се шест пута чешће налазе у улози хранитеља (око 2.600 истополних парова налази се у улози хранитеља за око 3.400 деце). Око 32.000 истополних домаћинстава обухвата око 48.000 деце која су идентификована као унуци, браћа, сестре једног од супружника или партнера (више од четвртине истополних парова или 25,6%). Државе са највишим процентима истополних парова који подижу биолошку, усвојену или децу својих партера су Мисисипи (26%), Вајоминг (25%), Аљаска (23%), Идахо (22%) и Монтана (22%). ЛГБТ особе и истополни парови чешће пријављују приходе домаћинстава близу границе сиромаштва. Годишњи приходи истополних домаћинстава са децом испод 18 година у кући су нижи од прихода хетеросексуалних парова и износе 63.900\$ у односу на 74.000 \$ (ibid).

Тренутно само 22% америчких породица се састоји од брачних хетеросексуалних парова са децом (Movement Advancement Project, Family Equality Council, & Center for American Progress, 2011). У протеклој деценији, број деце која одрастају у алтернативним породицама је порастао. Око два милиона деце живи у породици са лезбејским, геј, бисексуалним или трансродним (ЛГБТ) родитељима (ibid).

Упркос налазима поменутих студија, јавно мњење и даље сматра да би било боље да деца буду узгојена у традиционалним хетеросексуалним породицама (Cantor, Cantor, Black, & Barrett, 2006). Разне студије су откриле да

мала деца (e.g., Bos, Gartrell, Peyser, & van Balen, 2008) и адолесценти (Welsh, 2011) доживљавају стигматизацију јер имају лезбејске мајке (цитирано према van Gelderen, L, 2012: 999).

Планиране лезбејске породице

Као што је већ речено, планиране лезбејске породице су оне у којима се мајке идентификују као лезбејке пре него што деца постану део породице. Рана истраживања о искуствима лезбејских и бисексуалних мајки, које су постале родитељи у оквиру хетеросексуалних бракова / односа, замењена су недавним таласом истраживања о планираним ЛГБ родитељствима. Гејтс (Gates, 2011) сугерише да је планирано родитељство између истополних парова у порасту, што доказује присуство усвојене деце у овим домаћинствима (Goldberg et al, 2014: 8). Године 2000, само један од десет истополних парова са децом имао је пријављено усвојено дете. До краја те деценије, цифра је готово једна од пет истополних породица (ibid).

Године 2006. објављени су резултати истраживања који показују да се деца лезбејских и хетеросексуалних родитеља не разликују у психолошком прилагођавању, што је у супротности са културним претпоставкама да ће деца у истополним породицама имати изражене емоционалне проблеме. Риверс и остали (Rivers, 2008) сматрају да се недостатак ове студије огледа у чињеници да су узорак чинила млађа деца, те да резултати не морају нужно да се односе и на адолесценте, посебно ако имамо у виду да у периоду адолесценције утицај друштва, а посебно вршњака, постаје све јачи (Loes van Gelderen et al, 2012a: 17).

Садашње студије акценат стављају на процену квалитета живота (Quality of Life (QoL)) адолесцената који живе у планираним лезбејским породицама. Наглашава се да квалитет живота игра важну улогу у њиховој адаптацији. Он је уско повезан са "нечијим перцепцијама у контексту културе и вредносних система у којима особа живи, а у односу на његове циљеве, очекивања, стандарде и бриге" (Edwards TC et al, 2002: 275 – 286; цитирано из ibid:17-18).

Голомбок и Беџер (Golombok and Badger 2010) су покушали да упореде степен анксиозности и депресије 25 адолесцената који су одрасли са мајкама лезбејкама након развода, са двадесет младих одраслих особа одраслих са хетеросексуалним самохраним мајкама. Одрасли потомци лезбејки нису показивали никакве разлике у односу на адолесценте у контролној групи. Једно слично истраживање је обухватило 20 планираних лезбејских породица, 27 породица са самохраним хетеросексуалним мајкама и 36 хетеросексуалних породица са оба родитеља. Истраживачису добијили информације о психолошком прилагођавању

младих помоћу самоизвештаја о психичким поремећајима (нпр. депресији) и самопоштовању. Просечна старост потомства била је 19 година. Ове три групе се нису разликовале у степену психолошке прилагођености адолесцената. Пронађено је да виши ниво самопоштовања имају адолесценти који су расли у лезбејским породицама него њихови вршњаци у традиционалним породицама (ibid).

Објављена је и студија на којој се радило од 1986. године, која је за циљ имала испитивање социјалног, психолошког и емоционалног развоја деце која су зачета донаторском оплодњом у планираним лезбејским породицама. Подаци су се прикупљали у пет различитих временских интервала: током оплодње или трудноће, када су деца имала две, пет, десет и седамнаест година. Резултати су показали да су ова деца, у узрасту од 17 година, имала боље академске резултате и нижи степен агресивног понашања у односу на вршњаке у традиционалним породицама. Истраживачи су открили да није било разлике између деце у зависности од тога да ли је донатор био познат, непознат или трајно непознат, као ни између потомака мајки које су биле још увек заједно и оних чије су се мајке у међувремену разишле (Gartrell NK, Bos HMW. US National Longitudinal Lesbian Family Study: psychological adjustment of 17-year-old adolescents. *Pediatrics*. 2010;126:28–36; цитирано из ibid: 21).

Волонтерски рад, уметност и атлетика су најпопуларније ваннаставне активности међу адолесцентима у планираним лезбејским породицама. Што се тиче будућих планова, 85,3% адолесцената изјавило је да очекују своју децу једног дана. Они су имали активне друштвене односе, о чему сведоче бројна блиска вишегодишња пријатељства, углавном са вршњацима. Њихови пријатељи су, углавном, хетеросексуални. Већина адолесцената се осећа пријатно да доводи пријатеље у кућу и да их информисе лезбејству својих мајки. Скоро сви адолесценти сматрају да су им њихове мајке биле добри узорци. Говорећи освојим одговорима на ово питање, девет адолесцената користи речи као што су "паметна", "љубав", "брига", "забавна", "лепа", "моћна" и "ужива у животу", да опишу своје мајке. Једна девојка је написала да су њене мајке "веома успешне, моћне и лепе жене које су задовољне својим животима, те да би волела да и она буде попут њих". Други је описао своје мајке као "јаке, способне, паметне и вољене жене". Двадесет један адолесцент се дивео мајкама због тога што су вредне, принципијелне и мудре. Осамнаест адолесцената је изразило захвалност што су их њихове мајке научиле да буду емотивно самосвесни, отворени за прихватање других, морални и праведни. "Научиле су ме да прихватам све људе на овој земљи, без обзира на разлике које могу да имају", написао је један дечаку овој групи. Једна девојка је написала: "Моје маме су ме научиле да све прихватам, како да контролишем бес и како да волим." Три адолесцента су била фокусирана

на подршку њихових мајки. На пример, девојка је написала: "Мајке су охрабривале моје активности кроз цео живот. Њихово охрабрење ме је довело до љубави према знању. Оне су ме научиле дисциплини и одређивању приоритета." Четири адолесцента изразила су помешана осећања у вези својих мајки (на пример, девојка је написала: "Понекад мислим да су ме научиле праве ствари, а понекад се не слажем са оним што мисле"). Само један (дечак) је био негативан, описујући своје мајке као "ирационалне". Више од половине адолесцената било је на психотерапији у неком тренутку у свом животу. Ово показује спремност мајки да траже стручне смернице у време стреса или тешкоћа (Gatrell et al, 2012: 1219). Ова студија има и ограничења, па тако неки аутори (Kovalanka & Goldberg) истичу да је осетљивост на културну хомофобију можда мотивисало неке адолесценте да посебно афирмишу мајке када су у питани да процене њихово родитељство (ibid: 1224).

Постојећа истраживања показују да се деца ЛГБ родитеља не изјашњавају као лезбо/геј по знатно вишим стопама од деце хетеросексуалних родитеља. Велика већина младих, одраслих са лезбејским мајкама, идентификују се као хетеросексуалци. Знатно већи број младих одраслих са лезбејским мајкама, известио је да су размишљали о будућој могућности да имају истополне везе, авероватније је да су и сами имали однос са особом истог пола. Голомбок и Таскер закључују да су кћери лезбејских мајки имале већи број сексуалних партнера у раном зрелом добу, него кћери хетеросексуалних мајки, а да су синови лезбејских мајки имали мање партнера од синова хетеросексуалних мајки (Goldberg et al, 2014: 22). Готово једна од пет адолесценткиња са само-идентификује као бисексуална, а ниједна као лезбејка. Мање од једног од 10 дечака изјашњава се као геј или бисексуалац (ibid).

У недавној студији, Голдберг и Ален (Goldberg 2013) су анализирали 11 адолесцената и утврдили да је већина учесника увек знала ко су им донатори. Они су имали контакт са њима који се кретао од минималне комуникације до потпуне укључености. Учесници доживљавају своје донаторе на један од три начина: искључиво као донаторе који нису чланови њихове породице; као чланове шире породице, али не као родитеље; и као очеве. У развојној фази адолесценције ка одраслом добу, учесници често желе више информација о донатору и показују жељу да га упознају. Неки учесници описују недавни пораст контаката са својим донаторима, који је у свим случајевима описан као задовољавајући. Ови резултати указују, да везе које деца лезбејских мајки имају са својим донаторима варирају у квалитету и интензитету и да се ти односи мењају током времена (ibid.24). На пример, у својој лонгитудиналној студији, Бос и Гартрел (Bos and Gartrell 2010) су утврдили да од 18 адолесцената, 12 планира да контактира своје донаторе,

њих четворо не жели, а двојица су несигурни. Будуће студије, које се фокусирају на искуства оних који бирају да контактирају своје донаторе, расветлиће како се ови млади носе са неусклађеношћу “својих фантазија и реалне слике о својим донаторима” (ibid, 25).

Аутор ван Гелдерен и остали, закључују да су позитивни извештаји о квалитету живота адолесцената, у складу с налазима претходних студија. Они сугеришу да адолесценти који живе са мајкама лезбејкама функционишу исто, а понекад и боље, од оних који расту у традиционалним породицама (Loes van Gelderen et al, 2012a: 21-22).

Суочавање са стигматизацијом и стратегије за њено превазилажење

Године 1963. Гофман је дефинисао стигматизацију као акт или процес који негативно означава или карактерише лице, као резултат негативних друштвених ставова према онима који се на неки начин разликују од културно усвојених норми (Goffman, 1963; цитирано из van Gelderen et al, 2012b: 1000). LeBel (2008) истиче да припадници стигматизованих група пате од социјалне искључености и губитка статуса (ibid). Поједини аутори (Compas, Connor-Smith, Saltzman, Thomsen, & Wadsworth), суочавање сматрају централним аспектом људског развоја (ibid).

У оквиру студије о стигматизацији и квалитету живота 77 породица које су укључиле 78 адолесцената, њих 41% пријавило је да су неправедно третирани због тога што имају мајку лезбејку. Њих 29% изјавило је да су били задиркивани или исмејавани, 28% да су третирани као “другачији”, а 24% да су искључивани из различитих активности. Стигматизација је извршена од стране ученика (у 28 случајева), наставника (22 случаја), чланова шире породице (21 случај) и других одраслих (10 случајева) (van Gelderen et al, 2012a: 21). Већина студија о психолошком прилагођавању адолесцената у планираним лезбејским породицама, фокусирана је на распрострањеност проблема у прилагођавању, као што су степен депресије и анксиозности. У овој студији, процењено је да постоји више позитивних аспеката психолошког прилагођавања, односно квалитета живота, у односу на негативне аспекте (ibid).

Једно од истраживања је било фокусирано на питање да ли искуство стигматизације, дефинисано као исход негативних друштвених ставова према онима који су другачији у односу на друштвено прихваћене норме, може довести до смањеног самопоштовања. У току истраживања је интервјуисано 76 адолесцената (узраста 11-18 година) са лезбејским мајкама. Већина ових адо-

лесцената је рођена у току претходних хетеросексуалних веза њихових мајки. Резултати су показали да не постоји веза између хомофобичних стигматизација и самопоштовања код ових адолесцената (Gartrell NK, Bos HMW. US National Longitudinal Lesbian Family Study: psychological adjustment of 17-year-old adolescents. *Pediatrics*. 2010;126:28–36; цитирано из van Gelderen et al, 2012a: 18).

Деца су искуство доживљене стигматизације описивала и на следеће начине:

"У ресторану је конобар питао "Мајка и бака?" Моја мама је рекла: "Не, две маме." Конобар је ућутао и није желео данас услужити. То је било тужно." "Сваког Божића моје рођаке, две девојке мојих година, иду у куповину дан после Божића са својим татама. Никада нисам била позвана, јер га ја немам." (van Gelderen et al, 2012: 1002).

"Ускоро сам научила да држим језик за зубима и користим термин родитељи уместо мама". "Нисам рекао свим својим пријатељима о мојим родитељима. Понекад лажем у чију кућу идем, на пример, кажем да идем у кућу мога оца, а стварно идем у кућу моје друге маме" (ibid: 1003).

Девојке су опширније у својим одговорима од дечака: 95.8% девојака пријављује бар један облик стигматизације, за разлику од 86,7% дечака. Поред тога, девојке чешће него дечаци (50% према 27%) описују неколико облика стигматизације (ibid:1002).

Готово половина адолесцената доживела је негативне реакције, као што су коментари и задиркивања, углавном од вршњака у оквиру школе. Адолесценти чешће користе адаптивне вештине, као стратегију савладавања стигматизације и проблема који је прате, него прилагодљивост. Противници ЛГБТ родитељства тврдили су да деца одгајана у нетрадиционалним породицама постају осетљива на негативне реакције својих вршњака и да ће због тога искусити тешкоће у социјалним односима (ibid:1004).

Крајњи циљ истраживања био је да опише како се адолесценти боре са стигматизацијом коју су доживели. Резултати су открили да ови адолесценти користе широк спектар вештина суочавања, и то чешће адаптивне стратегије (нпр. оптимизам, конфронтације, одабир добрих пријатеља или тражење социјалне помоћи) него прилагодљивост (нпр. депресије или избегавања). Средњошколска деца су чешће користила избегавања и ређе су разговарали са родитељима, вршњацима или наставницима о искуствима стигматизације. С обзиром на то да су неки наставници наведени као извор стигматизација пријављених у овој студији, аутори закључују да је неопходно развити свест

о постојању различитих породичних облика и значају коришћења инклузивног језика у учионици. Због тога би информисање и едукацију у том правцу требало предвидети наставним плановима и програмима на основним академским и мастер студијама за наставнике и школске администраторе (ibid: 1003-1004).

ЛГБТ родитељство – изазови и дилеме

У најновијем раду, Голдберг и остали (Goldberg et al. 2014) наводе са каквим се дилемама и изазовима могу суочити истополни парови:

- Линч и Мареј (Lynch & Murray, 2000) напомињу да истополне маћехе могу искусити напетост и конкуренцију са децом и збуњеност у вези тога какав однос да заузму према њима (на пример, да ли треба да учествују дисциплиновању деце, с обзиром да нису примарни / правни родитељи). Такве тензије могу бити погоршане ако деца имају проблеме са прихватањем сексуалне оријентације својих родитеља (Goldberg et al, 2014: 9).
- Истополни парови деле поделу неплаћених и плаћених послова (нега детета, рад у кући) равномерније него парови различитог пола када постану родитељи. Ипак, међу лезбејским паровима који су добили дете уз помоћ ДИ, примећено је да биолошке мајке имају тенденцију да обављају више неплаћеног посла, делом због раних захтева вези са дојењем детета. Мур (Moore, 2008) је утврдио да, у лезбејским породицама, биолошка мајка обавља више кућних послова него маћеха. Голдберг (Goldberg, 2009) и Габ (Gabb, 2005) истичу да истраживачи имају тенденцију да умање неједнакости између истополних партнера, делом због преовлађујућих претпоставки да су истополни парови равноправнији од хетеросексуалних парова. Једна од потенцијалних последица је могуће додатно отуђење оних истополних парова чији се односи не подударaju са овом "егалитарном утопијом" (ibid: 14).
- Истополни парови се, бирајући ДИ, могу суочити са недоумицама да ли да користе сперму од познатих или непознатих донатора. Чебот и Еимс (Chabot & Ames, 2006) наглашавају да жене које изаберу непознате донаторе, често то чине из жеље да избегну ангажовање треће стране. Фолдберг и Ален (Goldberg, & Allen 2013a) сматрају да су жене које се одлуче за познате донаторе уверене да њихова деца заступају приступ биолошком наслеђу (ibid: 10).

- Када се ови парови одлуче да усвоје децу, морају изабрати агенцију или адвоката који су отворени за рад са сексуалним мањинама, што може бити врло дуготрајан и тежак процес (ibid: 12). Резултат једног истраживања показује да више од половине учесника (55% узорка који чине 17 хетеросексуалаца: девет жена, осам мушкараца; 16 лезбејки; 16 мушких хомосексуалаца), описују као јаку и стабилну везу са својим дететом, од времена пласмана до садашњег момента и то независно од сексуалне оријентације.¹
- Голдберг и Смит (Goldberg & Smith, 2008) закључују да ЛГБ родитељи могу имати мању подршку чланова своје породице порекла него хетеросексуални парови. У неким случајевима, породична веза може бити ојачана доласком детета, тако да лезбо / геј родитељи имају ближе везе са родитељима након што и сами постану родитељи. Чланови породице могу изразити противљење одлуци да се пар оствари у улози родитеља, плашећи се да ће живот детета у таквој породици бити сувише тежак (на пример, они брину да ће деца бити стигматизована) (ibid: 14-15).

Истраживања показују да ЛГБ родитељи још увек доживљавају дискриминацију у здравственим установама у перинаталном периоду, а подложни су и дискриминаторским ставовима професионалаца који се баве усвојењем деце. Ови парови имају и мању подршку својих породица порекла, али многи од њих сматрају да породичне везе ипак јачају након доласка детета. Деца која одрастају у оваквим породицама показују емпатију према различитим и маргинализованим групама. Истраживања указују да је родитељство знатно веће међу бисексуалним појединцима него међу геј мушкарцима или лез-

¹ Више од једне трећине учесника (40%; 12 хетеросексуалаца: пет жена, седам мушкараца, 13 лезбејки, 11 мушких хомосексуалаца) описали су да се веза са дететом побољшала током последње две године, након што је у почетку процес адаптације текао споро, са одређеним проблемима у прилагођавању. Четири учесника (5%; један хетеросексуалац - жена, једна лезбејка, два геј мушкараца) је описало слабљење те везе током времена. Веома сличан број лезбејки, геј мушкараца и хетеросексуалних мушкараца и жена подржава сваки од описаних образаца. Мушкарци и жене подржавају веома сличне образце. Четири учеснице (две хетеросексуалке и две лезбејке) експлицитно наводе да су осећале као да је дете биолошки повезано са њима. Хелен, лезбејка који је усвојила тек рођеног дечака, каже: "Ја сам изненађена како сам се лако везала за њега. Понекад, заборавим да га нисам родила". Goldberg Abbie et al, Lesbian, Gay, and Heterosexual Adoptive Parents' Perceptions of Parental Bonding During Early Parenthood, *Couple and Family Psychology: Research and Practice*, American Psychological Association 2013, Vol. 2, No. 2, 146–162, стр.152, <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/Goldberg-Moyer-Kinkler-Jul-2013-CFPRP.pdf>, 10.11.2015.

бејкама. Процењујесе да 59% бисексуалних жена и 32% бисексуалних мушкараца пријављује да су имали децу, у поређењу са 31% и 16% лезбејки и геј мушкараца. Ово значи да су скоро две трећине ЛГБ родитеља (64%) бисексуалци (ibid:7).

Закључак

"Афирмција неког моралног начела нужно поставља границе исправног понашања и доводи до жигосања поступака који леже с ону страну те границе као неморалних" (Rock, 1973: 53).²

Права ЛГБТ популације на планирање и реализацију породице, у последње две деценије, постају врло актуелна, у државама широм света. Ова тема изазива пуно контроверзи, а значајна је са биолошког, здравственог, демографског, социолошког, економског и психолошког аспекта. Традиционална породица, као основна ћелија друштва, претрпела је извесне промене. Тај процес мењања није завршен и неће стати. Он је динамичан процес, који траје и који ће трајати и у будућности. Промену односа у традиционалним, хетеросексуалним породицама, пратила је појава једнородитељских породица. Деца која су расла са једним родитељем, најчешће мајком, након развода брака су се, често, суочавала са стигматизацијом у друштву. Разлог је био различитост, одступање од шаблона и утврђених образаца понашања. Такође, живот у ванбрачној заједници сматрао се за својеврсни грех и блуд. Данас, када су ови породични облици друштвено прихваћени, друштво се суочава са новим изазовом. То је правно нормирање и прихватање истополних породица, са и без деце. Шта год неко мислио о њима, ове породице постоје. Колико је друштво спремно да се са променама суочава, и на које начине, друго је питање. Да ли ће се право и његови инструменти прилагодити новонасталим променама и друштвеним односима, нормирати их и пружити им правну заштиту, или ће исте игнорисати, гурајући њих и њихове учеснике на маргину постојања?

Противници одрастања деце у истополним породицама, који као аргумент наводе недостатак мушког или женског модела, заборављају да многа деца након развода родитељаживе само са мајком или оцем. Они другог родитеља, понекад, и не виђају. У овим ситуацијама деца, такође, одрастају без мушког или женског

² Пошто сексуалност подразумева и репродукцију, важну за сваки колективитет, ауторка Ивана Спасић закључује да ниједно друштво није могло да дозволи обликовање сексуалног понашања својим члановима, по њиховом сопственом нахођењу. Детаљније Спасић, И, *Хомосексуалност и социологија – од патолошког модела до друштвеног конструкта*, доступно на<http://www.gay-serbia.com/teorija/2000/00-02-15-sociologija/>, 10.11.2015.

модела. Слично томе, навођењелатинског значења речи мајка (жена која је дојила дете, па је ”мајка, значи, жена која је дојила”), као једног од аргумената за неприхватање адопције детета од стране истополних парова (Шуваковић, 2013:167), неубедљиво је из разлога што и неке биолошке мајке нису могле да доје своју децу, као ни адоптивне мајке, које закон, ипак, изједначава са биолошким мајкама.

Постоје и мишљења, попут оног које износи Анђелка Милић, да је ”брак друштвена легитимација сексуалне активности партнера са циљем рађања потомства”, те да, и из тог разлога, хомосексуални брак уопште није брак, већ једна квалитативно нова појава *sui generis*, која не може да задовољи репродуктивну функцију, што истиче Урош Шуваковић (*ibid*, 165). У исто време, они су ”друштвено штетни пре свега зато што у први план стављају задовољавање сексуалног нагона, а не рађање као главну функцију брака и породице” (*ibid*, 168). Узимајући у обзир наведени аргумент, нужно би се поставило питање да ли су и хетеросексуални бракови у којима партнери немају децу, било због тога што их не желе или исту не могу да добију, такође нека нова појава *sui generis*? Да ли би, водећи се овим аргументом, требало ограничити могућност закључивања хетеросексуалних бракова до одређене старосне границе, будући да је мање вероватно да људи у неким позним годинама желе и могу да добију потомство? Ако бисмо се водили идејом да је репродуктивна функција основна функција брака, дошли бисмо у ситуацију да велики број хетеросексуалних бракова више не бисмо могли звати браком. У овом случају мислим да ни сам назив истополне заједнице није најбитнији. Било да се заједница истополних партнера зове брак, кохабитација, регистровано партнерство, или пак некако другачије, назив сам по себи неће променити свест неких појединаца о друштвеној штетности заједнице које не испуњавају репродуктивну функцију. То представља већи проблем, јер указује на једну искључивост и недостатак толеранције.

Такође, истиче се да квалитет дечје социјализације у хомосексуалном браку не би био исти као у хетеросексуалном, већ би био нужно другачији (*ibid*: 166), са чиме се могу сложити, будући да не постоје две истоветне породице, па стога ни две дечје социјализације које су по свом квалитету идентичне, независно од сексуалне оријентације партнера. Аргумент да је ”вештачка оплодња у лезбејској заједници спорна и са становишта лезбо – идентитета жене која треба да се оплоди, јер да је она имала жељу ка мајчинству не би била у лезбо – заједници” (*ibid*, 167), чини ми се неубедљив, јер хетеросексуалну оријентацију жене чини предусловом за њену жељу о реализацији мајчинства, што нужно не мора бити, имајући у виду да и неке жене које нису лезбејке, не желе да имају децу. Стога, не видим оправдање да се између жеље за потомством и хетеросексуалне оријентације жене ставља нешто попут знака једнакости.

Противници усвојења деце од стране истополних парова треба да одговоре на питање, да ли је за дете боље да расте у истополној породици која може да му пружи љубав или у установама социјалне заштите. Треба имати у виду, да потенцијални усвојитељи у нашој земљи желе, искључиво, потпуно здраву, белу децу, узраста до две године. Пошто је такве деце подобне за усвојење мало, установе социјалне заштите су пуне деце коју нико не жели и чија је судбина извесна. Према подацима Министарства рада, запошљавања и социјалне политике, децу са лакшим хендикепом, најчешће усвајају страни држављани.³

Већина досадашњих истраживања су оповргла тврдње и претпоставке да су деца у истополној породици у већем ризику да буду склона злоупотреби алкохола, дрога и проблематичном понашању. Правећи неку врсту поређења, Слободан Антонић наводи да и 70-их година прошлог века није утврђено да, у психолошком смислу, има разлике између деце разведених родитеља и оне која живе са биолошким родитељима, да би се у наредним деценијама појавиле лонгитудиналне студије које су указале и на негативне аспекте развода, услед чега су неки психолози променили мишљење да је ”бољи добар развод, него лош брак” онда када је ”извесна друштвена штета већ учињена” (Антонић, 2014:143,144). Он прави паралелу, истичући да је ”општој атмосфери повлађивања лаког разводу донекле допринело и површно и помодарско закључивање стручњака о стварној добробити за децу” (ibid, 145). На овај начин аутор доводи у сумњу досадашња истраживања која афирмативно говоре о ЛГБТ родитељству, што сматрам легитимним и пожељним. Са друге стране, да ли је бољи добар развод или лош брак, тема је интересантна за неку другу прилику и мало шири простор.

Постојање стигматизације, као аргумент против, чини ми се најреалнији. Сва истраживања урађена на ту тему показују да деца, у мањој или већој мери, бивају стигматизована од стране вршњака, професора и појединих чланова друштвене заједнице. Живот у таквој породици, у друштву које је сурово према различитостима сваке врсте, сигурно није лак. Међутим, са друге стране, може се поставити питање да ли је сама чињеница да дете расте у традиционалној, хетеросексуалној породици гаранција да ће му живот бити леп и лак? Колики је број породица у којима је свакодневно присутно насиље, чији су сведоци деца и

³ У Центру за заштиту одојчади, деце и омладине у Звечанској, налази се око 150 деце са неком врстом инвалидитета или обољења, а велики број њих је подобан за усвојење. Ова деца чине између 7% и 10% од укупне популације деце, што износи између 120.000 и 150.000 деце. Детаљније Човић, А, *Усвојење деце са посебним потребама и изазови у постадоптивном периоду*; Зборник за криминолошка и социолошка истраживања, 2/2012, 205 – 215.

какве су дугорочне последице по њих? Такође, суочавање са стигматизацијом и предрасудама околине, може допринети да постанемо толерантнији и да са много мање осуде гледамо на свет који нас окружује.

Аутори наведених истраживања долазе до закључка да мала деца и адолесценти у истополним породицама, пролазе кроз психосоцијални развој на исти начин као и деца хетеросексуалних родитеља и да на благостање детета више утиче квалитет породичних веза у кући, него сексуална оријентација родитеља. Поред ове прве групе аутора који наводе да разлике нема, постоји друга група аутора која сматра да разлике постоје у психолошким и социјалним последицама, као и трећа група која заступа становиште "има разлике, али шта мари" (Антонић, 2011: 62).

Не можемо спорити да спроведена истраживања имају одређене недостатке. Много више истраживања је спроведено на лезбејским мајкама него на геј очевима, а мало је истраживања и на тему бисексуалних родитеља. Истраживање које је искључиво било усмерено на геј мушкарце, а које је извршио Берковиц (Berkowitz, 2013), сугерише да је сурогатно материнство опција само код врло богатих геј мушкараца. У циљу да постану родитељи, геј мушкарци са значајним финансијским средствима, ангажују услуге жена које су ограничених финансијских ресурса (Goldberg et al, 2014: 13). Берковиц каже да је примећена појава "медицинског туризма", када амерички геј мушкарци одлазе у иностранство ради коришћења услуга сурогат материнства, избегавајући на тај начин високе цене домаћих сурогат мајки и закључује да су ови напори исплативи, али пуни етичких питања (ibid: 13). Реддинг (Redding, 2008: 133) наводи да је Бејли (Bailey et al., 1995) утврдио да је 9 одсто синова геј очева и само постало геј или бисексуалац, док уобичајена стопа износи од 2 до 5 одсто (Антонић, 2011: 73).

Голдберг наводи да истраживање ЛГБ родитељства карактеришу различити методолошки проблеми. Узорци који се користе у студијама углавном су белци, добро образовани, као и финансијски стабилни парови и појединци, често из градских области. Репрезентативност многих налаза је потенцијално ограничена, а много више истраживања је потребно да се истраже искуства радничке класе и расних мањина, као и ЛГБ породице које живе у руралним срединама. Већина истраживања је спроведена у САД или у Европи. Ту су и разне подтеме, које су добиле мало или нимало пажње, укључујући и насиље у партнерском односу у овим породицама, односи између браће, сестара и њихови односи са родитељима, као и функционисање породице када један или оба родитеља имају АИДС или неку хроничну болест (Goldberg et al, 2014: 26-27). Слободан Антонћ наводи да се методолошке замерке на ова истраживања односе на неодговарајући узорак, проблеме са постављањем хипотезе, недовољно објективизоване мерне технике,

неодговарајуће читање сопствених налаза и неоправдану генерализацију, као и на пристрасност самопредстављања испитаника, посебно уколико се узорак добијао добровољним пријављивањем (Антонић, 2011: 65, 68).

Иако су, на савезном нивоу, сви анти геј закони укинати одлуком Врховног суда (*Lawrence v. Texas*, 539 U. S. 558 (2003)), законски положај ЛГБТ особа, као и обим и врста правне заштите, разликују се од државе до државе. Јединственог закона у овој области нема. Ако направимо паралелу са законском регулативом ЕУ, долази се до закључка да питање истополних бракова и усвојење деце и даље изазивају контроверзе, а став Европске уније на ову тему још увек није јасно дефинисан. Брак обезбеђује низ економских и социјалних права, која нису у потпуности предвиђена од стране већине грађанских партнерстава у многим земљама чланицама Европске уније. Стога, неки аутори постављају питање, да ли су хомосексуалци "званични грађани другог реда" (Colletaz, 2012: 71). Colletaz наводи да је овај недостатак заједничког европског законодавства у супротности са заштитом људских права, наводећи на закључак да истополни брак треба да буде регулисан јединственим европским законом (ibid: 72).⁴

У последњих неколико година, прва релевантна истраживања у овој области, постала су нам доступна. Нека будућа истраживања даће нам још детаљније одговоре на питања, са каквим изазовима су се суочавале истополне породице и деца која су у њима одрасла, на који начин су их превазилазили и са каквим последицама. Да ли је истополна породица "ненормално" и "неприродно" окружење за развој детета, што је аргумент који се често може чути, и колико наше поимање "нормалног" и "природног" утиче на креирање и устројство друштвених и породичних односа? Ако мислимо да су ови људи неподобни да буду родитељи, само због сексуалне оријентације, како ћемо и на који начин испитати подобност биолошких хетеросексуалних родитеља, када критеријуми, за разлику од критеријума установљених за потенцијалне усвојитеље, не постоје? Усвојитељ не

⁴Члан 9 Повеље о основним правима Европске уније гласи: "Право на брак и право на заснивање породице јемчи се у складу са националним законима којима се регулише остваривање ових права". Од ратификације Уговора из Амстердама 1997, Европска унија може да предузме мере против дискриминације. Први став члана 21 о забрани дискриминације Повеље о основним правима Европске уније такође наводи: "Било каква дискриминација по било ком основу, као што су пол, раса, боја коже, етничко или социјално порекло, генетске карактеристике, језик, религија или веровање, политичко или друго мишљење, припадност националној мањини, порекло, инвалидност, старост или сексуална оријентација, забрањена је." Европска унија има право да предузме мере како би постигла своје циљеве у складу са принципом пропорционалности утврђеним у члану 5 Уговора о Европској унији. Садржај и облик деловања мора бити у складу са циљем коме се тежи (Colletaz, 2012:73).Више о томе на http://arts.eldoc.ub.rug.nl/FILES/publications/general/Euroculture/2013/rethinking_citizensh/Theme1/same-sex.pdf, 10.11.2015.

може бити свако. Дугачка је листа захтева који се морају испунити. Биолошки родитељ се може постати без испуњења иједног захтева. Сви су подобни, иако многи нису дорасли тој улози. Многи нису способни да дају себе, трајно, у тој тако комплексној и важној вези, вези са дететом, у којој градимо ново биће за бољи свет, за боље сутра. У којој градимо бољу будућност. А оно без чега се то не може извести је безгранична, безусловна љубав, за коју, сумњам, да има везе са сексуалном оријентацијом родитеља.

Сложила бих се са Слободаном Антонићем који сматра да су оваква истраживања корисна за боље разумевање ограничења оних делова друштвених наука који почивају на искуственом истраживању (Антонић, 2011: 75). Такође, сложила бих се и са мишљењем да ”наш задатак треба да буде трагање за истином и њено саопштавање у облику универзално проверљивих исказа, у доброј вери да истина мора бити на корист целог друштва” (ibid). Међутим, и поред тога, верујем да све истине не могу бити у форми проверљивих исказа и да су многе остале ван домета савремене науке и наших чула на основу којих свакодневно просуђујемо.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, С. (2011). *Деца у ”истополним породицама” – преглед дебате*, Антропологија 11, свеска 2, стр. 61 – 80.
- Антонић, С. (2014). *Моћ, сексуалност и социологија геј покрета*. Пале: Социолошко друштво Републике Српске.
- Bandura, A., and R. H. Walters. (1963). *Social learning and personality development*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Berkowitz, D. (2013). *Gay men and surrogacy*. In A. E. Goldberg & K. R. Allen (Eds.), *LGBT-parent families: Innovations in research and implications for practice* (pp. 71-85). New York: Springer.
- Bianchi, S. M., and M. A. Milkie. (2010). *Work and family research in the first decade of the 21st century*. *Journal of marriage and Family* 72: 705-55.
- Bos, H. M. W., F. Van Balen, and D. Van den Boom. (2007). *Child adjustment and parenting in planned lesbian-parent families*. *American Journal of orthopsychiatry* 77:38-48.
- Cantor, D. J., Cantor, E., Black, J. C., & Barrett, C. D. (2006). *Same-sex marriage the legal and psychological evolution in America*. Middletown, Conn: Wesleyan University Press
- Chabot, J. M., & Ames, B. D. (2004). “It wasn’t ‘let’s get pregnant and go do it’”: Decision-making in lesbian couples planning motherhood via donor insemination. *Family Relations*, 53, 348-356.
- Clarke, V., and C. Kitzinger. (2005). “*We’re not living on planet lesbian*”: *Constructions of male role models in debates about lesbian families*. *Sexualities* 8:137-152.
- Clarke, V. (2001). *Sameness and difference in research on lesbian parenting*. *Journal of Community and Applied social Psychology* 12:210-22.

- Colletaz, Paul-Gilbert, (2012). *Same-sex marriage and adoption: How Inequalities Affect and Hinder the feeling of European Cultural Citizenship?* str: 69-82, http://arts.eldoc.ub.rug.nl/FILES/publications/general/Euroculture/2013/rethinking_citizensh/Theme1/same-sex.pdf, 10.11.2015.
- Compas, B. E., Connor-Smith, J. K., Saltzman, H., Thomsen, A. H., & Wadsworth, M. E. (2001). Coping with stress during childhood and adolescence: Problems, progress, and potential in theory and research. *Psychological Bulletin*, 127, 87–127. doi: 10.1037//0033-2909.127.1.87.
- Човић, А. (2012). *Усвојење деце са посебним потребама и изазови у постадоптивном периоду*; Зборник за криминолошка и социолошка истраживања, 2, 205 – 215.
- Decision 539 V. S. 558 (2003), доступно на <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/539/558/case.html>, 10.11.2015.
- Gabb, J. (2005). Lesbian Motherhood: *Strategies of familial-linguistic management in lesbian parent families*. *Sociology*, 39, 585-603.
- Gartrell, N., Banks, A., Hamilton, J., Reed, N., Bishop, H., & Rodas, C. (1999). *The national lesbian family study: 2. Interviews with mothers of toddlers*. *American Journal of Orthopsychiatry*, 69, 362–369.
- Gartrell, N., Hamilton, J., Banks, A., Mosbacher, D., Reed, N., Sparks, C. H., & Bishop, H. (1996). *The national lesbian family study: 1. Interviews with prospective mothers*. *American Journal of Orthopsychiatry*, 66, 272–281.
- Gartrell, N., Bos, H. M. W., & Goldberg, N.G. (2010). *Adolescents of the U.S. National Longitudinal Lesbian Family Study: Sexual orientation, sexual behavior, and sexual risk exposure*. *Archives of Sexual Behavior*, 70, 1199–1209. doi:10.1007/s10508-010-9692-210.1007/s
- Gartrell, N., et al. (2012). *Adolescents with Lesbian Mothers Describe Their Own Lives*. *Journal of Homosexuality*, 59:1211–1229, <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/nllfs-adolescents-with-lesbian-mothers-2012.pdf>, 10.11.2015.
- Gates, G., (2013). *LGBT Parenting in the United States*, <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/LGBT-Parenting.pdf>, 10.11.2015.
- Gates, G. (2011). Family formation and raising children among same-sex couples. NCFR Report, Issue FF51, F1-F4. Retrieved from <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/Gates-Badgett-NCFR-LGBT-Families-December-2011.pdf>, 10.11.2015.
- Goldberg, A., and K. R. Allen. (2007). *Lesbian mothers' ideas and intentions about male involvement across the transition to parenthood*. *Journal of marriage and Family* 69:352-365.
- Goldberg, A. E. (2009). *Lesbian parents and their families: Complexity and intersectionality from a feminist perspective*. In S. Lloyd, A. Few, & K. R. Allen (Eds.), *Feminist theory, methods and praxis in family studies* (pp. 108-120). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Goldberg, A. (2010). *Lesbian and gay parents and their children: research on the family life cycle*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Goldberg Abbie et al. (2013). *Lesbian, Gay, and Heterosexual Adoptive Parents' Perceptions of Parental Bonding During Early Parenthood*, *Couple and Family Psychology: Research and Practice*, American Psychological Association, Vol. 2, No. 2, 146–162, <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/Goldberg-Moyer-Kinkler-Jul-2013-CFPRP.pdf>, 10.11.2015.
- Goldberg, A., et al., (2014). *Research Report on LGB-Parent Families*, Los Angeles, The Williams Institute, UCLA School of Law, <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/lgb-parent-families-july-2014.pdf>, 10.11.2015.
- Golombok, S., & Tasker, F. (1996). *Do parents influence the sexual orientation of their children? Findings from a longitudinal study of lesbian families*. *Developmental Psychology*, 32, 3-11.

- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Henny Boss et al, (2012). *Adolescents of the U.S. national longitudinal lesbian family study: male role models, gender Role traits, and Psychological Adjustment*, Gender & Society <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/Bos-Goldberg-VanGeldereren-Gartell-Gender-Society-June-2012.pdf>, 10.11.2015.
- Kuvalanka, K. A., & Goldberg, A. E. (2009). "Second generation" voices: *Queer youth with lesbian/bisexual mothers*. Journal of Youth and Adolescence, 38, 904–919.
- LeBel, T. P. (2008). *Perceptions of and responses to stigma*. Sociology Compass, 2, 409–432. doi:10.1111/j.1751-9020.2007.00081.x
- Lippa, R. A. (2002). *Gender, nature, and nurture*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Lynch, J. M., & Murray, K. (2000). *For the love of the children: The coming out process for lesbian and gay parents and stepparents*. Journal of Homosexuality, 39, 1-24.
- Movement Advancement Project, Family Equality Council, & Center for American Progress (2011). *All children matter: How legal and social inequalities hurt LGBT families*.
- Muelenhard, C. L., and Z. D. Peterson. (2011). *Distinguishing between sex and gender: History, current conceptualizations, and implications*. Sex roles 64:791-803.
- Rock, Paul. (1973). *Deviant Behaviour*, London: Hutchinson University Library.
- Спасић, И. *Хомосексуалност и социологија – од патолошког модела до друштвеног конструкта*, доступно на <http://www.gay-serbia.com/teorija/2000/00-02-15-sociologija/>, 10.11.2015.
- Шуваковић, У. (2013). *Брак и породица у транзицији*, Зборник радова "Појединац, породица, друштво у транзицији". Филозофски факултет у Приштини: Косовска Митровица.
- Tasker, F. L., & Golombok, S. (1997). *Growing up in a lesbian family: Effects on child development*. London: Guilford Press
- Ward, J., and B. Schneider. (2009). *The reaches of heteronormativity: An introduction*. Gender & society 23:433-39.
- Welsh, M. G. (2011). *Growing up in a same-sex parented family: The adolescent voice of experience*. Journal of GLBT Family Studies, 7(1), 49
- Van Gelderen, L., et al., (2012). *Quality of Life of Adolescents Raised from Birth by Lesbian Mothers: The US National Longitudinal Family Study*, Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics, vol 33, pp. 17-23. <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/Loes-Bos-Gartrell-Hermanns-Perrin-Article-Jan-2012.pdf>, 10.11.2015.
- Van Gelderen, L., et al. (2012). *Stigmatization associated with growing up in a lesbian-parented family: What do adolescents experience and how do they deal with it?* Children and Youth Services Review, pp. 999-1006, doi:10.1016/j.childyouth.2012.01.048, <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/Gartrell-Bos-NLLFS-Stigmatization-Lesbian-Family-March-2012.pdf>, 10.11.2015.

Ana Čović
Institute of Comparative Law
Belgrade

Summary

EXPERIENCE OF LGBT PARENTS AND THEIR CHILDREN – THE RESULTS OF LONGITUDINAL STUDIES

Family planning involves planning the number of children and timing of birth or adoption. A family and its planning are the rights guaranteed by the Constitution, but the question is whether they are equally guaranteed to all or homosexuals are discriminated against legislation, the practice of States and their authorities. The results of the analysis of longitudinal studies done in this field in the United States in the last decade, dealing with the experiences of same-sex couples in the role of parents and their children would get a better insight into the challenges and the problems that they face every day. Also, the emphasis will be on the assessment of the effects of family environment on the life and development of the children, and the ways in which they overcome the challenges that children in traditional families do not face. Given the fact, that the adoption is one way of planning and implementing family, one of the questions that arises is whether the adoption of a child by a same-sex couple in accordance with their best interests, which is the standard that the law expressly provides as requirement for adoption. Adjustment of the child to the same-sex families and the same-sex families to the society, which is often not friendly to diversity, currently, I dare say, is one of the most important issues in the field of family law, from the biological, medical, demographic, social, economic and psychological aspects.

Keywords: same-sex couples, same-sex marriage, LGBT parenting, planned lesbian families, gender socialization.